

Posudek vedoucího bakalářské práce

Eva Braumová *Mužožena ve Vlastě. Obraz ženy v ženském časopise v letech 1955 a 1959. FHS UK, 2006*

Navrhované hodnocení: 36-38 bodů.

Autorka v práci klade otázku po vztahu diskurzu časopisu *Vlasta* a dobové společenské ideologie a zkoumá, jak zamýšlené dopady i nevědomě efekty diskurzivního fungování modelují identifikační a referenční obrazy ženy v Československu v padesátých letech dvacátého století. Jako vodítko, které orientuje její kritické čtení textů, načrtla „hypotézu“ mužoženy, tj. ženy, jejíž „emancipace“ spočívala v oktrojovaném přijetí mužských atributů a rolí. Informace, jež se týkají historické a sociální situace daného období padesátých let, charakteru a směřování časopisu, podílu a zastoupení oblastí života ženy na stránkách časopisu tvoří úvodní kontextualizaci problému diskurzivního utváření obrazu ženy. Po úvodní (možná až příliš extenzivní) kontextualizující části autorka nejprve zkoumá obraz ženy jak je formován diskurzem časopisu, pak tento model konfrontuje s čtenářskou recepcí.

Jedním z témat, jimž se v práci se autorka věnuje a jež mne zaujalo, je problém charakteru a statutu emancipace v padesátých letech. Tuto problematiku lze načrtnout souborem otázek typu: jak je zarámován koncept emancipace a jaké jsou jeho paradoxy? Jaká je autonomie ženského subjektu v diskurzu časopisu? Do jaké míry jsou texty článků publikovaných ve *Vlastě* neseny diskurzem dobové komunistické ideologie? Autorka na pozadí těchto otázek sleduje, jak z analyzovaných textů vysvítá problematičnost konceptu zrovnoprávnění, který lze v jeho podstatě označit slovem emancipace jen stěží. Rétorika rovnosti tu zamlčuje problémy jako nižší mzdové ohodnocení, absence žen v řídicích pozicích, ekonomická nutnost mít coby matka příjem ze zaměstnání, stereotypní vymezení mužské a ženské domény, víceméně nulový prostor pro agentnost žen atd. Autorka konstatuje, že „emancipace“ byla myslitelná pouze v dominantním paradigmatu komunistické ideologie kolektivismu a postulované rovnosti, čistě na úzce vymezené rovině sociální a pracovní, a i tam nedůsledně. Bylo by možné ještě dále a explicitněji tematizovat, co takto fungující diskurz „emancipace“ také neumožňoval artikulovat, jaké možnosti svou pozitivitou zneviditelnil. Zcela zřejmě neumožňoval artikulovat postoje feminismu difference. Stejně tak neumožňoval, jak autorka poukazuje, problematizaci tradičních parametrů genderového uspořádání. Na rétorické rovině lze sice pozorovat proklamovanou nutnost odpoutávání se od genderových stereotypů, to se však děje programově nikoli kritickou reflexí genderového řádu, nýbrž teleologickým překonáváním těchto „nešvarů“ v rámci ideologie pokrokové socialistické společnosti. Zároveň autorka postihuje rozpor mezi apelním na jednosměrnou emancipaci do mužských profesí a stereotypním genderovým pohledem, který se manifestuje na diskurzivní rovině. Že je požadavek zrovnoprávnění postaven vnějškově na dobové komunistické ideologii, nikoli na vlastní proměně genderového řádu, je patrné na jazykových postupech časopisu, kdy je žena lexikálně i tematicky opakovaně vřazována do zcela tradičně pojmávané rodinné sféry ztotožňované se stereotypní femininitou. Stejně tak je například vnímáno jako zcela evidentní a neproblematické, že emancipovaná žena v „typicky mužské profesi“ používá tzv. „ženské zbraně“. Jak si autorka všimá, genderově

stereotypní vidění je ostatně plně a ostentativně přítomno v člancích o pracovnicích v méně „emancipačních“ profesích jako např. učitelky v dětských domovech. Jazykových postupů prozrazujících genderové stereotypy, které protirečí oficiální rétorice rovnosti pohlaví, je více. Tak si autorka všimá, že systematická absence výrazu „šoférka“ (vedle výrazu šofér) v textu prozrazuje podvědomý odpor a odmítnutí, které jsou vzbuzeny představou, že žena proniká do domény tradičně vnímané jako sféra „správné“, společensky stvrzené maskulinity. Právě neochota použít v přechýlené podobě tento výraz profesního slangu, který je s doménou mužskosti spjat úžeji než neutrální slovo „řidička“, je myslím značně výmluvná. Celkově z různých příkladů, které autorka práce uvádí, vyplývá, že společenské uplatnění lze získat jen za cenu podřízení se logice jednosměrné emancipace směrem k mužské doméně, a to v rámci komunistické ideologie rovnosti. Ve hře je pouze tento mechanismus, k reflexi možné proměny vnímání genderových rolí a identit nedochází.

Jako další klíčové téma práce vnímám střet emancipačního diskurzu s celým komplexem stereotypních předpokladů. Autorka na různých rovinách diskurzivního fungování odhaluje, jak je proklamovaná ideologie pokrokového, rovnostářského přístupu k ženám a mužům zásadním způsobem zatížena implicitní patriarchální logikou, heteronormativitou a stereotypním chápáním genderových identit a rolí. Všimá si například, jak se v presupozicích různých výroků odráží stereotypní genderový pohled: z analýzy textů vyplývá, že práce v „mužské“ doméně je vnímána jako činnost příznaková, která musí být osvětově zpracována (ovšemže v rámci diskurzu socialistické rovnosti), přičemž mužská sféra je sama o sobě chápána jako něco, co je evidentní. V souvislosti s některými jazykovými jevy, jako např. pleonastické pojmenování typu „ženská instalatérka“ si autorka všimá tenkého rozhraní mezi tím, kdy lze o těchto jazykových jevech uvažovat jako o individuální autorské stylistické neobratnosti, ale také jako o „chybných výkonech“, jež mohou spadat na vrub převládajícího diskurzu a dominantních genderových stereotypů: neobvyklost fenoménu ženy instalatérky je pak podvědomě jazykově ošetřována pleonasmem. Stejně tak autorka neopomíná ani implikace některých výroků: ve větě „za mužskou práci mužský plat“, jež má obhajovat emancipovanou ženu pracující v „mužské profesi“, je obsažena implikace, že za „ženskou práci“ ženský, tj. nižší či nulový plat (domácí práce). Autorka též upozorňuje i na časté implicitní ztotožňování ženské identity s mateřstvím.

Autorka upozorňuje, že jsou témata, jež v časopisu nejsou zastoupena, pokud nejsou přímo (systematicky) opomíjena. Krom autorkou zmiňovaného domácí násilí lze dodat, že k těmto neviditelným tématům by patřil i problém dvojího údělu (double burden) či skleněného stropu. Ve srovnání s převažující praxí současných časopisů autorka upozorňuje na zajímavé odlišnosti, které lze snad hodnotit spíše pozitivně (větší zastoupení příběhů individuálních žen, menší převaha mýtu krásy atd.). Na obálkách časopisů jsou prezentovány konkrétní ženy (umělkyně, vědkyně, dělnice atd.), o nichž se v časopise dále píše (i když jak autorka práce konstatuje, není to vždy pravidlem). Jakkoli je, myslím, zjevné, že i v tomto hraje zásadní roli ideologický diktát, je nicméně zajímavé porovnat to s dnešním trendem, kdy na obálkách mnoha časopisů pro ženy jsou prostě jen anonymní pohledné tváře, které nevypovídají o ničem krom převažujícího kultu vizuality. Zároveň si však autorka všimá, že ačkoli články *Vlasty* tematizují individuální příběhy žen, lze říci, že se de facto věnují ideologicky preferovaným tématům a viděním světa, pro něž je žena pouze určitým zaměnitelným nosičem.

Jak bylo řečeno, práce se zabývá zkoumáním obrazu, který implicitně vystává z nejrůznějších typů textů otiskovaných v časopise *Vlasta*. Neznamená to, že se práce zaměřuje jen na ta témata, v nichž se explicitně objevuje problematika ženy v socialistické společnosti. Autorka si všímá i dalších témat, která mohou formovat obraz ženy implicitně. Jedná se o okruhy jako model a uspořádání rodiny, pracovní poměr, otázka veřejného a osobního prostoru, stejně jako šířeji genderová témata, např. neproblematizovaný status, identita a sociální role muže. Jak autorka uvádí, problém emancipace se v diskurzu *Vlasty* mužů nedotýká, jejich pozice zůstává jakoby evidentní, bez jakékoli potřeby reflexe či posunu. V analyzovaném textu je patrné, že oproti vždy již plně legitimizované pozici muže je u pracujících ženy viditelně nutné poukázat na to, že bezproblémově a svědomitě plní svou „přirozenou“ rodičovskou roli, která se u mužů netematizuje a neočekává. V souvislosti s těmito širšími tématy se autorka dotýká také problematiky hranice mezi soukromým a veřejným, která se stává prostupnou, avšak pouze jedním směrem: společensky očekávané normy vstupují do osobního života, osobní se však nestává politickým, společenská sféra nepodstupuje proměnu tváří tvář individuálnímu vyjednávání, naopak život jedince je zcela formován podle dobových ideologických norem.

Práce si všímá i diskurzivních postupů využívaných redakcí ve vztahu k adresátovi. Autorka všímavě vypichuje, že aktivita a možnost samostatného vypovídání žen je obětována ve prospěch hlasu jakéhosi autoritativního kolektivního „my“, které za ženy hovoří a které do velké míry reprezentuje dobově dominantní ideologické hodnoty. V otázce blízkého kontaktu s čtenářkami, naslouchání jejich problémům atd. si autorka práce zřetelně uvědomuje distanci mezi redakcí proklamovanými hodnotami a reálnými diskurzivními praktikami. Přesto by bylo dobré si ještě explicitněji klást otázku (ať už je odpověď na ni jakákoli), do jaké míry je zdůrazněná kontaktní funkce ke čtenářkám odrazem stavu věcí, nebo jen prostředkem, jak domnělou blízkost navodit a sugerovat. Jako další rys diskurzu *Vlasty* ukazuje autorka jistou autoritativnost a monolitičnost jak z hlediska možnosti otevřít a vést diskusi, tak z hlediska tematické škály časopisu. Autorka si všímá, jak je polarizace na „my a oni“ příznačně vedena nikoli dle pohlaví, nýbrž dle kategorií správní občané socialistického státu vs. nepřátele socialistického zřízení.

Prostřednictvím rozhovoru s individuální čtenářkou *Vlasty* padesátých let autorka konfrontuje diskurzivní fungování textu (jak a jaké generuje významy, identifikační role atp.) s tím, jak s těmito významy pak čtenářka nakládá v procesu recepce, tj. zda se ztotožňuje s modely nabízenými časopisem, zda kategorie a koncepty diskurzem časopisu předkládané (či vnucované) problematizuje, vyjednává, ignoruje je (nebo se tak alespoň domnívá). Podle autorky čtenářka *Vlasty*, s níž vedla rozhovor, postupovala vědomě či podvědomě výběrově, nevnímala a nepamatovala si časopis v jeho výrazně politické, dobovou ideologií zabarvené dimenzi, četla jen to, co pro ni bylo zajímavé. Nejsem si jistý, zda je tím zcela uspokojivě zodpovězena otázka, do jaké míry mohou čtenářky „filtrovat“ a „neutralizovat“ ideologické významy produkované diskurzem časopisu, a do jaké míry jsou nezávisle na tomto aktivně uplatňovaném filtru diskurzem daného média interpelovány. (I bez silné hypotézy falešného vědomí lze uvažovat například tím směrem, zda není zajímavé, že dvojí úděl a nerovnoprávné postavení nevnímala daná čtenářka příliš ostře.) Považuji za dobré, že se v souvislosti s vedeným rozhovorem autorka dotkla i problému vlastní interpretační aktivity a refletovala, z jaké pozice přistoupila k respondentce, jak do rozhovoru vstupovaly její vlastní předpoklady a zkušenosti, jež interpretaci výpovědi respondentky formovaly. Na druhou stranu není v práci věnována pozornost metodologickému pozadí vedení rozhovoru (proč volit polostrukturovaný nebo

hloubkový rozhovor, do jakého typu kontaktu se s dotazovanou dostává, zda má její důvěru a zda ji zároveň dopředu neovlivňuje náznakem preferovaných odpovědí atp.).

Souhrnně řečeno, z práce se pro mne celkově nejpodstatnějšími stávají ty momenty, které poukazují na problémy konceptu „mužožená“, jak vysvítá z diskurzu časopisu *Vlasta*. Zdá se, že tento konstrukt trpí zejména následujícími negativy: předpokladem zřetelně vymezených kvalit a sfér ženského a mužského, jednosměrností pohybu směrem k přepokládanému a neproblematizovanému pólu mužství, mechanickým přijetím primárně mužských kvalit. V tomto diskurzu mužožená tedy žádným způsobem nedochází k základní problematizaci utváření genderových kategorií. Práce také prostřednictvím analýzy konkrétních diskurzivních projevů zaznamenaných v textech časopisu *Vlasta* upozorňuje na zásadní rozdíl mezi emancipací prosazovanou politicky v rámci dobového ideologického paradigmatu, a emancipací, kterou se snaží prosazovat ženy samy, z vlastních důvodů a v rámci autonomního společenského kontextu.

Jako drobnou poznámku pod čarou bych doplnil jeden postřeh spíše epistemologického rázu. Domnívám se, že by bylo dobré, kdyby byl v práci oslaben předpoklad, že prostřednictvím rozhovoru vedeného s pamětníci si lze zjednat přístup k původní, nezkruslené realitě. Z mého pohledu by bylo žádoucí, aby si i v těchto momentech byla autorka vědoma toho, že také zde se nevyhnutelně setkává se obrazem reality, jenž je diskurzivně zprostředkován a formován. Podobně v rámci kvalitativního výzkumu lze spíše jen s obtížemi hovořit o tom, zda postulovaná hypotéza byla pravdivá. Pohybovat se lze spíše na rovině potvrzení, modifikace, upřesnění či zklamání očekávání a předpokladů, které iniciovaly a formovaly výzkumnou otázku, než v rovině rozhodování jednoznačné pravdivosti.

Na stylistické rovině je patrné, že autorčinou snahou je nabídnout text přístupný a pohodlně čitelný, což místy může vést k drobným vykročením z formulačního a stylistického úzu akademických prací. V každém případě se domnívám, že předkládaná práce Evy Braumové jak po obsahové stránce, nastíněné v předešlých odstavcích, tak po stránce formulace tématu, samostatnosti úsudku, schopnosti interpretace a vyhodnocení, strukturovanosti a konciznosti argumentace splňuje nároky kladené na kvalitní bakalářskou práci a doporučuji ji k závěrečné obhajobě s počtem 36-38 bodů.

V Praze dne 19. října 2006

Mgr. Jan Matonoha
vedoucí bakalářské práce